

FAR FROM THE LEVEL OF CONTEMPORARY CIVILIZATION: THE REPUBLICANISM-PEASANTRY RELATIONSHIP IN TÜRKİYE IN THE LIGHT OF MAHMUT MAKAL'S *A VILLAGE IN ANATOLIA*

HASAN AKSAKAL

Doktor Öğretim Üyesi, İstanbul Sebahattin Zaim Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler
Mail: hasan.aksakal@izu.edu.tr

 ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5602-0164>

ABSTRACT

In late 1940s, a series of essays published in Varlık Journal brought the young teacher Mahmut Makal to the agenda of Türkiye with a kind of sinister fame. Because of his everyday-life impressions in a village in Central Anatolia, Makal attracted the curiosity of intellectual circles in İstanbul and Ankara immediately. His observations were published later in 1950 as *Bizim Köy* (A Village in Anatolia) and coincided with the eve of the first transparent national elections, which resulted in the end of the One-Party rule that had been in place for more than a quarter of a century. Here I aim at presenting an assessment of the transition towards a democratic order in Türkiye via looking at both the living conditions in an ordinary Central Anatolian village and the ideal of "attaining the level of contemporary civilization" aimed at by representatives of Kemalism in the early republican period. In this context, I will make some critical comments on peasants and republicanism as well as the nature of the relationship between politics and literature, and on the collateral, social problems encountered during the transition to a multi-party system in Türkiye.

Keywords: Mahmut Makal, *Bizim Köy*, *A Village in Anatolia*, Kemalism, Republicanism, Populism, Modern Turkish Literature, Islam in Türkiye, Turkish Modernization, Turkish Peasantry

Makaleye Ait Bilgiler

Makale Türü: Araştırma
Geliş Tarihi: 07.08.2023
Kabul Tarihi: 12.09.2023
Yayın Tarihi: 15.10.2023
Yayın Sezonu: Temmuz-Aralık

Makaleye Atıf Bilgisi

AKSAKAL Hasan, (2023). "Muasır Medeniyet Seviyesinin Çok Uzağında: Mahmut Makal'ın *Bizim Köy* Adlı Eseri Işığında Türkiye'de Cumhuriyetçiliğin Köylülükle ilişkisi". *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*. Yıl: 19 Sayı: 65. (52-79)

muhafazakardusunce • yıl: 19 - sayı: 65 • Temmuz-Aralık 2023

MUASIR MEDENİYET SEVİYESİNİN ÇOK UZAĞINDA: MAHMUT MAKAL'IN *BİZİM KÖY* ADLI ESERİ İŞİĞİNDA TÜRKİYE'DE CUMHURİYETÇİLİĞİN KÖYLÜLÜKLE İLİŞKİSİ

HASAN AKSAKAL

Öz

1940'lı yılların sonunda *Varlık* dergisinde yayımlanan bir dizi deneme, genç bir köy öğretmeni olan Mahmut Makal'ı Türkiye'nin gündemine taşıdı. Makal, İç Anadolu'nun bir köyündeki gündelik yaşam izlenimleri nedeniyle İstanbul ve Ankara'daki entelektüel çevrelerin hemen ilgisini çekti. Gözlemleri daha sonra *Bizim Köy* adıyla 1950'de yayımlandı ve çeyrek yüzyıldan fazla bir süredir devam eden Tek Parti iktidarının sona ermesiyle sonuçlanan ilk şeffaf ulusal seçimlerin arifesine denk geldi. Burada hem sıradan bir İç Anadolu köyündeki yaşam koşullarına hem de erken Cumhuriyet döneminde Kemalizmin temsilcileri tarafından hedeflenen "muasır medeniyet seviyesine ulaşma" idealine bakarak Türkiye'de demokratik düzene geçiş koşullarının bir değerlendirmesini sunmayı amaçlıyorum. Bu bağlamda, köylüler ve köy yaşamı ile çok-partili sisteme geçiş sürecinde karşılaşılan toplumsal sorunlar üzerine bazı değerlendirmelerde bulunarak *Bizim Köy*'ün ışığında cumhuriyetçilikle köylülük ve Türkiye'deki edebiyatla siyasetin ilişkisini göstermeye gayret ediyorum.

Anahtar Sözcükler: Mahmut Makal, *Bizim Köy*, Kemalizm, cumhuriyetçilik, popülizm, modern Türk edebiyatı, Türkiye'de İslam, Türk modernleşmesi, Türk köylüsü.

Giriş

1940'ların sonlarında, dönemin en önemli kültür-sanat mahfillerinden biri olan *Varlık Dergisi*'nde yayınlanmaya başlayan bir dizi yazı, henüz yirmi yaşında bile olmayan Mahmut Makal isimli genç bir köy öğretmenini, biraz uğursuz bir şöhretle Türkiye'nin gündemine getirmiştir. İç Anadolu'nun en iç kısmındaki yoksul bir köydeki gündelik yaşam izlenimlerini, *Köy Notları* başlığıyla bir yazı dizisi olarak kaleme alan Makal, İstanbul ve Ankara'daki entelektüel çevrelerin merakını cezbetmiş ve yazdıkları –kendisi bundan habersiz kalsa da– pürdikkat takip edilir olmuştur. Dahası, Makal'ın duru bir biçimde İç Anadolu ağzını maharetle yazıya aktarıp ince bir ironiyle yeni bir Türkçe yaratarak ortaya koyduğu notlar, tekil bir anlatım olmanın ötesine geçmiş; Türk edebiyatında kısa sürede devrimci bir etki yaratmıştır. Söz konusu yazı dizisi, yayıncısının ısrarıyla kitaplaştırılmış ve bu yolla önce “Bizim Köy’ edebiyatı”, daha sonra ise “köy edebiyatı” diye isimlendirilen edebi-kültürel fenomen ortaya çıkmıştır.

Ancak bütün hikâye bundan ibaret değildir. Mahmut Makal'ın 1950 yılının başında *Bizim Köy* adıyla kitap olarak yayınlanan gözlemleri, Türkiye’de çeyrek yüzyıldır süregelen Tek Parti iktidarının “ilk gerçek seçim” ile sınanacağı 14 Mayıs 1950'nin arefesine denk gelmiştir. Cumhuriyet Halk Fırkası/Partisi'nin çeyrek yüzyıllık yönetiminin bir parçası olan kadrolar tarafından kurulup 1946'dan beri aktif muhalefet görevindeki Demokrat Parti'nin seçim kampanyasında, “İşte köylünün gerçek ahvali!” denilerek siyasi bir propaganda malzemesi yapılan kitap, cumhuriyetçi ilkelere tamamen sadık bu genç öğretmenin türlü soruşturmalara, kovuşturmalara maruz kalmasını beraberinde getirmiştir. Cumhuriyet Halk Partisi'nin siyasi seçkinlerinin gizli/açık talimatlarıyla başlatılan idari ve hukuki soruşturmalar, iktidara geldikten sonra Demokrat Partililer tarafından da sürdürülmüş ve iktidarın yeni sahipleri, bir süre evvel kampanyalarına referans aldıkları *Bizim Köy*'ü “komünizm propagandası” sayıp “Mahmut Makal Olayı”ndaki bürokratik linç hareketini bütünlemiştir. 1966'da UNESCO tarafından Dünya Kültürüne Hizmet Ödülüyle mükâfatlandırılmasına ve otuzdan fazla dile çevrilmesine rağmen *Bizim Köy*, ilginç bir biçimde bugüne dek, Türk siyasal yaşamına dönük bir perspektifle pek değerlendirilmemiştir.

Ben bu çalışmada, Cumhuriyetin kurucu kadrolarının şiar edindiği “muasır medeniyet seviyesine çıkma” idealini akılda tutmak suretiyle, Türkiye'nin 1945'ten itibaren Yeni Küresel Düzene uyum gösterebilmek adına yaptığı açılımlardan biri olarak demokratik düzene geçiş ve Hür Dünyaya kabul sürecini, Türkiye'nin vasat bir köyünün yaşam koşullarından hareketle

incelemeyi amaçlıyorum. Makal’ın eserinden yapacağım alıntılar ve bunlara bağlı değerlendirmelerle, erken Cumhuriyet dönemi Türkiye’sinin modernleşme tecrübesinin, Türkiye’nin sadece büyük şehirlerinde –orada da kısmen– vuku bulduğunu; bunun da toplumun neredeyse %80’ine temas edememek anlamına geldiğini göstermeye çalışacağım. Buna bağlı olarak çalışmamın ihtiva ettiği diğer tematik vurgular, dönemin sosyo-kültürel panoramasının neye tekabül ettiğine odaklanacak. 1858 Arazi Kanunnamesi ve 1864 Vilayet Nizamnamesinden bu yana aşılamayan bir mesele olarak Türkiye’nin köy ve köylü sorunu, serbest piyasa ekonomisine ve şehirleşmeye geçişin neden bu denli çarpık gerçekleştiği gibi hususlar, buradaki fikrî arka planı teşkil ediyor olacak. Biraz daha genel bir ifadeyle söylemek gerekirse, Şerif Mardin’in (2010: 35-77) ortaya koymuş olduğu merkez-çevre kavram çiftinin dolaylı yardımıyla, Türkiye’nin “Büyük Dönüşüm” olarak kabul edilen 1945-1950 yıllarını, Makal’ın eserindeki izdüşümleriyle paralel bir okumaya tâbi tutarak Türkiye’nin yüz yıllık Cumhuriyet tarihine eleştirel bir not düşmeye gayret edeceğim. (Ahmad, 2007: 15-185; Yıldırım, 2021; Uslu, 2016)

Türk modernleşmesinin, diğer neredeyse tüm modernleşme tecrübeleri gibi, yukarıdan aşağıya, tepeden tırnağa, efendilerden mülksüzlere yahut merkezden çevreye doğru satır satır yayılan bir hamleler ve yönlendirmeler silsilesi olduğunu söylemek mümkündür. Bu anlamda, Türkiye’nin deneyiminde de, modernitenin 1750’lerden itibaren şekillenen halk iradesi, anayasacılık, hukukun herkesi çerçevelemesi, dolaşım, düşünce ve vicdan özgürlüğü, endüstriyel üretim ekonomisi gibi temel dinamiklerini kavrayan yönetici elitlerin, toplumsal insicamı gerektiğinde bozmak, gerektiğinde düzeltmek adına gerçekleştirdiği “dışsal”, “tepeden”, “bürokratik”, “cebrî” müdahaleler ile bir modernleşmeden çok modernleştirme söz konusudur. (Weber, 2017) Bilhassa askerler, öğretmenler, hekimler ve mühendisler aracılığıyla genişletilen burjuva modernitesi deneyimi, modern bilginin hayatın her alanında geleneksel bilgi kalıplarını çözmesi üzerine kuruludur. Modernleşme deneyimi boyunca bu mesleklerin sosyal öncülüğünü hatırlatan “toplum mühendisliği”, “ulusun pedagojisi”, “umumi hıfzıssıhha” ve “milletin seferberliği” gibi kavramlar etrafında kümeleşen ve aydınlanmışların aydınlanmamışları (dolayısıyla karanlıktakileri) aydınlatması ilkesi modernitenin zihinsel esasını teşkil eder. Türkçede Aydınlanma diye dile gelen bu zihinsel durumun gerçek karşılığı Aydınlatmadır ve bu ifade (İng. *Enlightenment*, Alm. *Aufklärung*) doğal akışın ve kendi kendineliliğinin aksine, doğal seyri bozan bir dışsal iradenin bilgilendiriciliğine işaret etmektedir. Bu

yüzden, tıpkı modernleştirme projelerindeki bürokratik-teknokratik aydın-
larda görüldüğü gibi, Aydınlatmacı misyonu üstlenen kültürel aydınlarca da
geniş kitleler belli bazı norm, prensip ve idealler doğrultusunda hareketlen-
dirilmeye çalışılır.

Türkiye'nin 1920'li, 1930'lu yıllarında nüfusun çok büyük çoğunluğu
köylerde yaşamaktaydı. Sanayileşmenin ürünlerinin de, mantığının da bu-
lunmadığı köy yaşamında geçimlik ekonomi esastı. İklim koşullarının belir-
leyiciliğinde yaşayan ve parasal alışverişi çok kısıtlı olan bu içe kapalı dün-
yada geleneğin temsilcilerinin gücünü –hatta tahakkümünü– tahmin etmek
zor değildir. Osmanlı'dan itibaren modernleştirici iradenin, yönettiği nüfusa
yeni bir kendilik bilinci vermek isterken karşısına alıp bazen cebri, bazen uz-
laşmacı bir tavırla ikna etmeye çalıştığı geleneksel güçler âyan, ekâbir, eşraf,
ağa, şeyh, molla gibi geniş bir beşeri spektruma sahipti. Buna karşın, kul,
cemaat, mürid, tebaa, maraba gibi bağluları çözerek kitlesel üretimin ve kitle-
selleşen siyasetin süjesi kılmak isteyen modernleşme projelerinin müracaat
ettiği ulus-inşa edici söylemin anahtar sözcükleri, diğer ülkelerde olduğu
gibi, Türkiye'de de hürriyet, vatan, istiklâl, adalet, uhuvvet gibi mefhumlarla
birlikte, entelektüel bir illüzyonla hayali bir büyük aileye (Anderson, 1998)
veya devasa organik bir canlıya (Steiner, 1985) dönüştürülebilen millet ve
halktı. (Ayrıca bkz. Gökalp, 1990, Heper, 2010: 93-172)

Uzun yüzyıllar boyunca, Türk İmparatorluğunun merkez idarecilerin-
ce millet, dinsel bir ölçüm aracı olarak kullanılmıştı. Dahası, toplumsal dü-
zen “millet sistemi” adı altında teşkil olunmakla birlikte, “halk” tabiri, İslam
kozmpolitizminin “yüksek kültür” dünyasında pek fazla anlam ifade et-
memişti. Halkın keşfi, muhtemelen Ahmet Vefik Paşa (1823-1891) ve İbra-
him Şinasi (1826-1871) gibi Fransa'nın entelektüel meclislerinde bulunarak
oradaki modernleştirici ve aydınlatıcı gücü büyük ölçüde doğru okuyabilen
Osmanlı memurlarının 1860'ların eşiğinde kaleme aldığı *Durub-u Emsal-i
Osmani ve Lehçe-yi Türki* gibi eserlerinde filizlenir gibi olmuştu. Nâmık Ke-
mal, Ziya Paşa ve Ali Suavi gibi isimlerle birlikte neredeyse bir bütün olarak
Yeni Osmanlılar, temeddün ve terakki için, merkezden uzaktaki yaşam ko-
şullarının iyileştirilmesi gerektiğinin farkına varmıştı, ancak yazıları pek fazla
İstanbul dışına hitap etmemişti. Nabizade Nâzım ve Mizancı Murad Beyin
birebir eskiz denebilecek köy romanları ve onların ardından Rus popülizmi-
nin önce Bulgar, sonra Ermeni komitacılar üzerinden Jön Türk hareketine
sirayet etmesi hatırdan tutulmayı hak eder. Ancak özellikle 1910'larda, başını
Ziya Gökalp ve Köprülüzade Mehmet Fuad'ın çektiği bir dizi Türkçü sosyal

bilimcinin ve folklor araştırmacısının sahneye çıkması, Dünya Savaşı sırasında Kycler Cemiyeti'nin kurulması gibi seferberlik kampanyaları, millet fikrinin giderek Türklükle eşanlamlı kullanılması çok daha somut ve bilinir etkiler yaratmıştır. Bu dönemin Türkçülük ideolojisi, Balkan Savaşları ve Dünya Savaşındaki gelişmelerin de etkisiyle, kozmopolit saray kültürüne [“yüksek kültür”e] ve Dersaadet'e karşı Anadolu'ya yoğunlaşarak, “vatanın bağrı”ndan, “milletin sinesi”nden doğacak bir hareketin getireceği “istiklâl-i tam” arayışına girmiştir. Nitekim zaferle neticelenen 1922'deki silahlı bağımsızlık savaşından sonra “yüksek kültür”n müesses sembol ve makamlarına karşı folk kültürün ve politik bir varlık olarak halkın değerini ne çıkararak bir dizi karar ve uygulama ülkenin ekonomik, sosyal, siyasal rejimini değiştirmiştir. Milliyetçilik literatürüne aşına olanlar için bilindik bir ikilem teşkil eden Herder'in *Volk*'u ve Fichte'nin *Nation*'u, bundan böyle kurulan Yeni Türkiye'nin, yani Cumhuriyetin resmi ideolojisine de dâhil edilen bir seküler amentye dönüş(trl)müştür.¹ Massimo D'Azeglio'nun 1860'da *Risorgimento*'yu başarıya ulaştırmanın eşiğindeyken söylediği, “İtalya'yı yaratık, şimdi sıra İtalyanları yaratmaya geldi” sözüne benzer şekilde, Türkiye'de cumhuriyet kurulduktan sonra, sıra cumhurun maşeri varlığıyla bütünleşerek seküler bir din olarak modern milliyetçiliğin beklediği üzere kamuya tapan Türk yurttaşlarını yetiştirmeye gelmiştir. Bu çabalar, bir süre sonra, yazı yüzü milliyetçilik, tuğra yüzü halklık olan ulus-devlet sikkesini kitleler nezdinde değerli kılmanın başlıca vasıtası hline gelmiştir. Cumhuriyetin ilanının ardından, Türkiye'de, monarşi rejimine dönüş yönünde –hanedanın mensupları ve monarşi-yanlısı aydınlar başta gelmek üzere– neredeyse hiçbir çabanın gözlenmediği dikkate alındığında, Osmanlı-Türk Rousseauculuğunun başarılı olduğu ve 1908 Meşrutiyetinin gerçekten Cumhuriyeti hazırlayan bir laboratuvar işlevi gördüğü söylenebilir. Meşrutiyetle beraber zembereğinden boşalan ve önce Milli Mücadeleye, sonra Cumhuriyetin kurucu iradesine yön veren Türkçülük ideolojisinin milliyetçi ve halki yüzlerinin, aynı zamanda [büyük harfle yazılan] Devlet ve devletçilik anlayışlarının cumhuriyetçi bir formatta yeniden tesis ediliş süreçlerinde, yöneticilere büyük kolaylıklar sağladığı da söylenebilir. Ekseriyeti Ziya Gökalp'in

1 Bu çabanın formülasyonunu Ziya Gökalp, olağanüstü bir basitlikte şiire tahvil etmiştir.
Ben, sen yokuz, biz vanz,
Hem Ogan, hem kullanz
“Biz” demek, “bir” demektir,
Ben, sen ona tapanz.
(Gökalp, 1989: 102)

özetlediği fikirler etrafında kümeleşen bu ideolojik örüntü, neredeyse tüm 20. yüzyıl boyunca devletin asker ve sivil, demokratik ve bürokratik yönetici-yönlendirici aktörleri tarafından –bazı küçük fikrî sapmalar dışında– sorsuzca kabul görmüştür. Yüz yıllık Cumhuriyet deneyiminde otuza yakın siyasi partinin isminde “Halk” ibaresine yer verilmesi de, meselenin küçük fakat anlamlı bir ayrıntısı olarak burada zikredilebilir.

Belirtmek gerekir ki, 1920’lerden sonra idarecilerin yeni bir toplum tasavvurunda bulunurken yüzlerini halka dönmekten daha sık bahsetmesi, aslında siyasetin yüzünü köye dönmesi demektir. 1929 ekonomik kriziyle (Büyük Depresyonla) birlikte bir dizi köylü isyanının dünyanın dört bir yanında büyük sorunlara yol açtığı, Bolşevizmden faşizme dek ideolojik radikalizm türlerini beslediği görüldüğü için, tüm Batılı yahut Batılılaşmış ülkelerin yönetimleri, Sanayi Devriminin ilk evresinden (1780-1848) bu yana ilk kez köye önem atfetmek durumunda kalmıştı. Bir yandan da şehir yaşamını terk etmeyi savunan “Back to the Lands” furyası başlamıştı. Öte yandan, Cumhuriyetin yeni toplumsal düzeninin sağlam bir zeminde yaşayabilmesi için Rousseaucu anlamda yurttaşlar yaratma ihtiyacı vardı. Trablusgarb’tan Erzurum’a, Yemen’den Kuzey Makedonya’ya kadar geniş bir coğrafyada Osmanlı üniformasıyla savunma görevi yapmış olan asker kadroların ağırlıkta olduğu Ankara yönetimi de, kahir ekseriyeti dağınık halde köylerde yaşayan ve Osmanlı’dan beri koşulları hiç de parlak olmayan Anadolu insanını fethetmesi (dışarı açması ve geri kalan nüfusla benzeştirip bütünlüştürmesi) gerektiğinin farkındaydı. Bu yönelim, köylünün vatandaş olma şuurundan uzak kalmışlığı, hatta ümmetlik bilincinin bile çok yetersiz olduğu bilgisiyle daha da pekişip önem kazanıyordu. Mühendisinden askerine, öğretmeninden hekimine kadar modernleştirici ve aydınlatıcı güçler, âtil kalmış bir değer olarak “halk”la neredeyse aynı anlama gelen “köylü”yü eğitim, sağlık, refah bakımından eğitip yurttaşlık ideali doğrultusunda işlemek ve onunla daha önceleri kurulan tek boyutlu ilişkiyi (köylü sadece *laboratores*’ti) modern ulus-devlet tasarımına göre yeniden düzenlemek arzusundaydı. Bu bakımdan halka (köylüye) yönelim, esasen toplumsal ve siyasal bir entegrasyonu ve Fransa, Çin ve Rusya örneklerinden bildiğimiz üzere, köylülüğü yurttaşlık çerçevesinde asimile etmeyi hedeflemekteydi (Skocpol, 2004). Yüzyıllarca efendisinin kulu olan ve başka hiçbir şey olmayan/sayılmayan köylülerle ilgili, Atatürk’ün ilk olarak 1 Mart 1922’de Meclis kürsüsünde sarf ettiği, sonraki yıllarda da birkaç defa söylediği “Köylü milletin efendisidir” sözünü bu bağlamda değerlendirmemizde, bu jenerik ifadenin niçin 1929’dan sonra sıklıkla hatırlatılarak sonraki nesillere de hatırlatılmak istediği pekâlâ anlaşılabilir.

Milli Mücadeleyle askeri tasalluttan kurtulan Türkiye, yeni bir seferberlik ve dayanışma ruhuyla eğitilmeli ve herkesin kendi hayatının efendisi olacağı bir refah üretilmeliydi. Nitekim dönemin iki önemli şairi olan Faruk Nafiz Çamlıbel ve Behçet Kemal Çağlar, 1933'te yazdıkları "Onuncu Yıl Marşı"nda, Türk İnkılâbının dünya çapındaki saygınlığına atıfla ve Eski Düzenin (*ancien régime*) hiyerarşik yapısını geride bırakmış ama sosyalleşmemiş olmanın vakarıyla, "Örnektir milletlere açtığımız yeni iz/İmtiyazsız, sınıfsız, kaynaşmış bir kitleyiz" diyordu. Tam olarak öyle değilse bile en azından şiir, hedeflenenin bu olduğunu söylüyordu.

Cumhuriyetin kendi kimliğini tespit etme sürecinde yaşadığı bazı sıkıntılar olmakla beraber, her şeyden önce Türklüğe vurgu yapma gereksinimi duyduğu bir aşikârdır. Bu doğrultuda, ülkenin eğitimcileri arasında bir kültürel bütünleş(tir)me ve ortak bir duyuş yaratma çabasıyla kurulan Gazi Eğitim Enstitüsü, Türkiyat Enstitüsü, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi gibi akademik kurumlar hem siyasi, hem kültürel birer hamle olma özelliği taşıyordu. Türkiye'deki siyasi düşünceler ve siyasal hayat çalışmalarının kurucularından Tarık Zafer Tunaya'nın bir ifadesinden ilhamla (1980: 314) "Vâsi Parti" diyebileceğimiz Halk Partisi örgütleri de Halkevleri (1932) ve Halkodaları (1939) eliyle bir bakıma Anadolu'yu keşfe –hatta fethe– çıkarak "halk talim ve terbiyesi merkezleri" vasfını üstlenmiştir. Bu kurumlar seyyar kütüphaneler kurmuş, kitap okuma etkinlikleri, tiyatro ve film gösterimleri tertiplemiştir. Bunlara, 1940'ta kurulan Köy Enstitüleri gibi başka kurumları da katabiliriz. Biraz turistik kalan, dahası orası/burası ve biz/onlar ayrımını bilerek-bilmeyerek dillendiren "Orada bir köy var uzakta" şiirini² hatırlatırcasına, memleketin güzide yerlerinin görülmesi yönündeki davet de, yine iki savaş arası dönemin hem küresel iklim sorunlarıyla, hem küresel ideolojik radikalizasyonu hem de küresel ekonomik kriziyle geçen bu dönemine aittir. Anadolu'nun doğal güzelliklerinin öğrenilmesiyle ülkeye, memlekete duyulan bağlılığın pekişeceği yönündeki sabit fikir, 1920'lerin ortalarından itibaren, giderek artan bir şevkle dile getirilmiştir. Başını Fazıl Hüsni Dağlarca'nın çektiğini söyleyebileceğimiz ve dağlara, ormanlara, göllere dikkat çeken bu "Anadolu mistifikasyonu", yetersiz kaynaklar nedeniyle ne yazık ki eşzamanlı olarak bir "Anadolu elektrifikasyonu" getirmemiştir. Makal'ın kitabı özelinde bunun ne anlama geldiğini daha net şekilde göstermeye çalışacağım.

2 Ahmet Kutsi Tecer "Orada bir köy var uzakta" şiirini 1927'de, Erzincan'ın Kemalîye ilçesine bağlı Arçağa köyü için yazmıştır. Şiirin bestelenmesi ve çocuk marşına dönüştürülmesi, 1936 ve sonrasındaadır.

Elbette memlekete bağlanmak, hayli bir aile/cemaat olarak anonim kit-
leyle bütünleşerek 1789'un kardeşlik hissini duymak, halkın farklı çehrele-
riyle karşılıklı temaslar kurmak, her ulus-devlet projesinin gerçekleşme sa-
fahatında merkezi otoritenin yumuşak gücü olarak kritik bir öneme sahiptir.
Ancak bilhassa edebi metinlere sızan ve siyasi söylemin gölgesini üzerinde
taşıyan yaklaşıma bakıldığında, gerçekte hiç de öyle olmadığı hâlde, en ücra
yerlerde bile hürriyetin, eşitliğin, kardeşliğin –ki bunlar Fransız Devrimi-
nin temel prensipleridir– kokusunu duymaktan söz edildiği görülmektedir.
Ulus-devletle uyumlu bir siyasi ve toplumsal kültürün temellendirilmesinin
istendiği açıktır; lâkin halkçılık ilkesinin yüceltikçe yüceltip kutsadığı halkın
kendisi, gerçek hayatta ciddi sorunlarla meşgul ve malul vaziyettedir. 1937
tarihli *Kuyucaklı Yusuf*, Sabahattin Ali tarafından hümanist değerlerle kaleme
alınmış bir metin olarak köy dünyasını resmederken, ondan on-on beş yıl
önce ortaya çıkan *Çalığışu* (1922), *Vurun Kahpeye* (1926) *Yeşil Gece* (1928)
ve *Yaban* (1932) gibi milli edebiyat kanonunu oluşturan metinler, meselenin
aydınlatma hevesi-aydınlanma isteksizliği denklemine odaklanmıştır. Mah-
mut Makal'ın eseri de köydeki bir öğretmenin halka yön veren kişilerle ve
değerlerle sorunları üzerine bina edilmiştir. Ancak burada verilen örneklerin
merkezdeki mahfillere mensup Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Halide Edip
Adıvar, Reşat Nuri Gültekin gibi yazarlarının aksine, Mahmut Makal gerçek
bir köylüdür ve 1940'ta kurulan Köy Enstitülerinden birinden mezun olmuş
bir köy öğretmenidir. Nitekim Makal meselesinde asıl garipsenen şey, bahsi
geçen diğer eserlerdeki gibi, dışarıdan gelen birinin cumhuriyetçi pedagoji-
nin temsilciliğini yapması ve geleneksel yerel güçler tarafından yadırganıp
tasfiye edilmeye çalışılması değil; bir köylünün bu denli köyüne yabancılaş-
mış, geleneksel düşünce kalıplarından birkaç yıllık okul eğitimiyle bu de-
recede çıkıp uzaklaşmış olmasıdır. Hâlbuki Makal, bizzat açıkça belirttiği
üzere, Enstitüde okuma şansı bulamasa, köydeki diğer genç erkeklerden biri
olacak kadar yakındır anlattıklarına...

Elbette eğitimsiz, yoksul ve köylü çevrelerin genel nüfus içindeki ürkütü-
cü büyüklükteki oranı, bürokrasinin köyle temas eden yöneticilerini, öğret-
menleri, doktorları, ziraat mühendislerini bir yandan yılgınlığa yöneltse de,
cumhuriyetçi idealizm insanların aydınlatılması ve eğitilmesi yönünde bir
ülkü veriyordu. Ancak dönemin yarı resmi/resmi yayın organlarına bakılırsa,
“her şey Türk köylüsü için” de değildi. Köylünün eğitim seviyesinin yük-
selmesi demek, zirai üretimin verimli bir hâl alması ve köylünün de, vergi
gelirlerinin de yükselmesi ile birlikte toplumsal muvazenenin sağlanması ve
beslenme ihtiyaçları bakımından bolluk demektir. Ayrıca köylünün hayatta

kalabileceği koşullara sahip olması, şehre inmemesi ve proleterleşmemesi anlamına da geliyordu. İşin aslı, 1920'lerden 1970'lerin sonlarına uzanan dönemin yöneticilerinin gözünde –devlet işletmesi olmayan tesislerde– sanayi işçilerinin çoğalması, potansiyel bir komünizm tehlikesini beraberinde getiriyordu. Bunu, istisnasız tüm siyasi figürlerin bıraktığı yazılı mirasta ve on yıllar boyunca bir tarım ülkesi olmakla iftihar etmek üzere tüm nesillere öğretilen “kendi kendine yetebilen yedi ülkeden biri” olma şiarında görmek mümkündür. Peki, bu yolla ne elde edilmekteydi? Bu aşamada biraz da bu konuya odaklanmaya çalışacağım.

Tanzimatın ilanıyla birlikte kurulan yerel meclisler dolayısıyla devletin resmi idare mekanizmasının ücra yerlerdeki toplumsal yaşama nüfuz etmeye başlaması, âyan ve eşrafi tedirgin etmiştir. Zira 16. yüzyıldan beri artarak gelen başıboşluk ve otoritesizlikten istifade ederek kendi yaşam sahalarında tesis ettikleri siyasi ve ekonomik iktidarlarını sürdürmeleri bu yolla zorlaşmaya başlamıştır. Bu yüzden taşradaki meclislerde, yerel ilişki ağlarının imkân verdiği türlü dayatmalar ve merkezden görevlendirilerek gelen bürokratlara türlü zorluklar çıkarılmasında çeşitli koalisyonların kurulması, çalışmanın başında dile getirdiğim modernleştirici güçlerin çabalarının işlevsizleşmesi anlamına gelmekteydi. (Hatırlamak gerekir ki, bu yalnızca Osmanlı Türkiye'sine mahsus bir sorun değildi. 1850'li ve 60'lı yıllarda yaşandığını bildiğimiz Çin'deki köylü isyanları, Amerikan İç Savaşı, İngilizlere karşı Hindistan direnişi, Rusya'da serfliğin kaldırılmasını mecbur kılan uzun soluklu köylü isyanları, Alman toprak aristokrasisinin 1862'den itibaren Bismarck yönetimiyle gerilimli ilişkisi bir solukta akla gelen örneklerdir.) Bu koşullarda, 1858 Arazi Kanunnamesi ve 1864 Vilâyet Nizamnamesi, daha sonra 1945 Çiftçiyi Topraklandırma Kanununda bir kez daha deneneceği üzere, merkezin çevredeki yerel beylerin gücünü kırmaya yönelik gerçekleştirdiği asli düzeyde önemli hamlelerdir. Merkezi çevreye taşımak ve çevreyi merkezle barışık kılmak adına Midhat Paşa'nın Tuna ve Bağdat valiliklerinde ortaya koyduğu parlak başarılar hâlen incelenip istifade edilecek birçok ayrıntıyla doludur. Ne var ki, Max Weber'in bürokrasiden söz ederken (1968: 956-1005) dillendirdiği üzere, hayatın rutinleşmesi ve kişiselliğin yerini bağlamsallığın alması anlamına gelen modern devlet kurumları, Anadolu'nun Celali İsyânlarını toplumsal hafızasında bir biçimde muhafaza etmiş olan geniş kitlelerde günümüze dek uzatılabilecek bir tarihsel seyir içinde bir dizi olumsuz anlamla karşılanmıştır. Hatta daha iddialı bir ifadeyle, köylü halkın devletle muhatap olmaktan hazzetmediği söylenebilir. Örneğin töreyi, dinsel fetvaları ve geleneksel usulleri bir yana bırakıp kendisine tâbi olunmasını

talep eden modern hukuk sistemi ve onun asli unsuru olan mahkemeler, yüzyıllardan kalma anlayışların da etkisiyle, hâlâ çok geniş kitleler nezdinde, adalet dağıtılan değil, –halkın ifadesiyle– “sürüm sürüm sürünülen/süründürülen” yerler olagelmıştır. Jandarma çavuşu, Jandarma teşkilatı kurulduğu 1839’dan beri köylülerin zihninde travmatik izler bırakan bir unsurdur. Vergi, Tapu-Kadastro ve Elektrik Kurumu yazmanı ya da Toprak Mahsulleri Ofisi memuru, pek de fark etmeksizin, tüm 20. yüzyıl tecrübesiyle sabitlenmiştir ki –eğer bölge geleneklerinde ağalık varsa– ağa kadar, hatta yer yer ondan daha ceberut ve hâlden anlamaz, merhamet bilmez tipler olarak görülüp resmedilmiştir. (Daha fazlası için, bkz. Birtek & Keyder, 1975)

Ulus-devletin kurucu iradesinin, yani merkezdeki çekirdek iktidarın bu yaklaşımı, çizdiğim bu sınırlar dâhilindeki kitleleri “eğitilmesi, denetlenmesi, dönüştürülmesi gereken” bir nesne olarak gördükçe, aradaki iletişim zaafları varlığını sürdürmüştü; zaman zaman çıkarılan aflarla, jestlerle, kırsaldaki dezavantajlıların toplumsal refahın nimetlerinden pay alması sağlandığı dönemlerdeyse geçici barışlar yaşandığı görülmüştür. Bu bakımdan merkezîyetçi ulus-devlet anlayışı, otoritesi altında yer alan herkese belirlenen standartlar çerçevesinde muamelede bulunmayı taahhüt ederken, yurttaşlar, halk ya da millet adıyla homojenleştirdiği toplumun yapısal, ekonomik ve kültürel şartlarını dikkate yeterince almamakla eleştirilebilir. Aynı şekilde merkeze organik bağlarla eklemlenmiş bir grup aydınının bölgeden bölgeye değişiklik gösteren toplumsal şartları yeterince doğru tahlil etmeden siyasi modernleşmeyle kültürel modernleşmeyi zorunlu bir paralellik üzerinden değerlendirmesi de eleştirilebilir ve bu konuda 1960’lardan bu yana azımsanmayacak bir eleştirel değerlendirme birikimi oluşmuştur.

Şerif Mardin’in muhtelif yerlerde dile getirdiği ve geniş bir akademisyen kitlesinin pekiştirici çalışmaları yaparak teyit ettiği gibi, çevrenin âdetlerini, inançlarını, değer yargılarını, yaşam pratiklerini ve dahi yaşam felsefesini yeterince önemsemediği ya da yeterince isabetli yorumlayamadığı için devletin merkezi aklının, gerçek anlamda bir “sosyal ethos” yaratmayı başaramadığı görülmektedir. Bununla birlikte 1920’lerden 40’lı yıllara uzanan inkılaplarla amaçlanan büyük dönüşüm, esasen ülke nüfusunun şehirlerde yaşayan en fazla beşte birini ilgilendirir nitelikte olup, şehirdeki “görünür” yaşama dönük olmakla kaldığından, şehrin cumhuriyet deneyimiyle köy ve kasabada cumhuriyet deneyimi şeklen ve ruhen farklı olmuştur. Özellikle merkeze ve kamusal denetime uzak yerlerdeki resmi tavır genellikle, Anadolu’nun toplumsal ve kültürel yapısını basit bir Türk-İslam mayası ile sınırlandırıp

birkaç sosyo-kültürel temsilciye selam durarak yerel değerlerin önemsendiğini söylemekten (ancak aynı zamanda çok büyük ölçüde onu görmezden gelmekten) yanadır. Bu yüzden siyasi, ekonomik, kültürel tüm önceliğin şehirlere verildiği ve bir kez daha Şerif Mardin'in ifadesiyle (2010: 64) “nere-deyse tüm enerji[nin] merkezde Kemalist kuşaklar yetiştirmeye” harcadığı eleştirisi dile getirilebilmektedir.

Köyün keşfinden ve eleştirel köy çalışmalarının ortaya çıkmaya başlamasından itibaren, ama daha çok da köylünün hem şehir yaşamında hem de köyde görünürlük kazanması, ulaşılabilir olması ve sesinin demokratik seçimler vesilesiyle daha çok duyulmaya, taleplerinin daha fazla dikkate alınmaya başlaması ile Osmanlı'dan devralınan geleneksel merkezi anlatı tersyüz olmuş gibidir. Köylünün önemsizliği yerini Demokrat Parti deneyiminden sonra çok hızlı bir biçimde siyasetin halkın önemine dair birçok başlığı ona atfedeceği (hem sol, hem sağ) popülist bir noktaya evrilmiştir (Aksakal, 2015: 131-174). Daha sonraki söylemlerde, 1950'ye dek merkezin tarımsal açıdan besleyicisi ve rütbesiz asker stoku olmaktan öte bir değerinin bulunmadığı vurgulanan Türk köylüsü, II. Dünya Savaşının bedensel iş yüküyle, (Varlık Vergisi gibi değilse de) ağır vergilerle, –ezanın Türkçe okutulması, devletin bilgisi dışındaki Kuran kurslarının önlenmesi gibi– kimi dini pratiklerin belli bir kuşatma altına alındığı dönemselleştirildiği koşullarda, irili ufaklı bazı kalkışmalarda bulunduysa da, jandarma baskısı karşısında geri adım atmıştır.³ 1920'li ve 30'larda Şark vilâyetlerindeki isyanları bu kapsamda hatırlanabilirse de, onların çıkış motivasyonları, burada tartışmak istediğimiz konudan pek çok yönden farklılaşmaktadır. Ancak 1945'ten sonra görece normalleşme yaşandığında şehirlere doğru hareketlenme başlamış ve bir karşı-siyaset cephesi hızlıca doğmuştur (Zürcher, 2017: 208-220, Kahraman, 2010: 157-245). Adnan Menderes'e, o meşhur “CHP'den sadece iki parmak daha soldayız” ifadesine rağmen, şehirli halkın yoksul, eğitimsiz, mülksüz kesimleri gibi, köylü kitlelerinin de büyük teveccüh gösterisi, işte bu karşı-siyaset havzasının dinamikleri dikkate alındığında açıklanabilmektedir. 1945-50 arası şehirlere göç, 214 bin iken, Demokrat Parti'nin iktidarıyla birlikte 1950-55 arasında bu sayı 904 bine yükselecektir. 21 milyondan 24 milyona çıkan toplam nüfus içinde bu, her yirmi kişiden birinin köyden şehre gelmesi demektir.⁴ Bu çerçeveden

3 Özellikle Faik Öztrak (1939-42), Recep Peker (1942-43) köylülerin ve köycülerin sosyal hafızasında jandarmayla özdeşleştirilmiştir iki işçileri bakanıdır.

4 Bu kesitle ilgili derleyici ve özetleyici çalışmasında Hakan Bostan (2017: 6) şöyle diyor: “1950'li yıllarda sanayileşme faaliyetlerin etkisi ve sonrasında tarımda modernleşmeyle iç göçler, 'kırsal alandaki ekonomik ve toplumsal değişim' ile başlamış ve hızlanmıştır. 1950-1955 dönemi aynı zamanda Tür-

bakarken, köy sosyolojisine dair açıklayıcılık değeri yüksek bir iki hususa daha değinerek *Bizim Köy* özelinde değerlendirmelerimizi yoğunlaştırabiliriz.

Sosyolojik tahlillerde, köy sosyolojisinin ve etnografik çalışmaların konusu, kapsamı ve önemi, tarım, kent ve sanayi devrimleri bağlamında köy ve köylülüğün tarihinden, köy tipleri, kırsal yapılar, değişim dinamikleri ya da köyden kente göç gibi, modernleşme süreçlerine ilişkin incelemeler öne çıkmıştır. Ömer Lütfi Barkan, Nusret Köymen, Muzaffer Şerif Başol, Ni-yazi Berkes, Behice Boran, Mübaccel Kıray gibi klasik isimlerin yanı sıra, 1970'lerden itibaren eleştirel bir yaklaşımla "köy meselesi"ni incelemiş olan Huricihan İslamoğlu, Çağlar Keyder, Oya Köymen, Gülten Kazgan, Şevket Pamuk, Bahattin Akşit ve Asım Karaömerlioğlu gibi iktisat, tarih ve sosyoloji bilen, disiplinler-arası metinler kaleme alabilen akademisyenlerin literatüre yön veren eserler ürettikleri görülmektedir. Köyün toplumsal, kültürel, ekonomik yaşam dünyasına bakışın bir diğer boyutu ise, hiç şüphe yok ki, edebiyattır. Türkiye'de, 1950'lerin başından itibaren bir "köy edebiyatı"ndan söz edilmektedir. Bu alanda Mahmut Makal'dan öncesinden söz ederken zikredilebilecek eserler arasında hiçbiri, Cumhuriyet Halk Partisi'nin aktif bir üyesi, bir fikir insanı ve tarımsal incelemeler heyeti görevlisi olan Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nunki kadar çarpıcı sayılmamıştır. Bu bakımdan Mahmut Makal'dan açılan her bahiste, Makal'ın notlarından sadece on beş yıl önce Yakup Kadri'nin yayınladığı *Yaban* adlı klasik romanı, mutlaka söze bir referans noktası olarak dâhil edilmektedir. Ben de burada, bir çift sözle, kısa bir mukayese yapmakla başlanabileceği düşüncesindeyim.

Dışarıdan/İçeriden: Yakup Kadri'nin *Yaban*'ına karşı Mahmut Makal'ın *Bizim Köy*'ü

Yakup Kadri soylu bir ailenin çocuğuydu. Koşullar çerçevesinde, dönemin rahat yaşamış şanslı azınlığına mensuptu. Edebiyatla, seyahatle, siyasetle geçen ömründen miras kalan, duygu ve düşünce dünyasındaki kırılmaları, değişimleri, dönüşümleri yansıtan onlarca kitabın sahibi olarak çok büyük maddi acılar çekmedi. Eserlerini herhangi bir esaslı kariyer endişesi veya akıbet korkusu yaşamadan kaleme aldı. Bunlar arasında *Yaban*, Türk edebiyatının nesiller arasında aktarım unsuru olarak milyonlarca kez okunmuş bir klasik olarak müstesna öneme sahip.

kiye'de ilk sanayileşme faaliyetlerinin başladığı dönemdir. Bu dönemde geleneksel toprak sahipliği sisteminin değiştiği, topraksızlaşma veya toprağın belli kişilerde birikmesi ve ulaşım koşullarındaki gelişmeler sonucu kırsal kesimden kente doğru bir hareket başlamıştır. Bu süreç 1950-1960 yıllarında devam etmiştir. Buna hız kazandıran koşullar ise nüfus artışı, tarımda düşük üretkenlik, köylerde oluşan işsizlik ve eğitim nedeni ile kentlere olan yönelmedir (İçduygu ve Ünalın, 1998, s. 43)."

Yaban, Milli Mücadele ruhuna ilişkin birçok ince ayrıntıyla örülü olmakla beraber hem kendisine karşıtlar yaratan hem de karşıtlarınca “self-Oryantalizm” denecek düzeyde kendi milletine yabancılaşmışlığı temsil eden ürünlerden biri, belki de birincisi olarak görülüp eleştirilen, çok çarpıcı ve paradigma kurucu bir metindir. (Bkz. Karaosmanoğlu, 2014) Kitabın bu vasıflar çerçevesinde önemi şudur: *Yaban*, İstanbul-Anadolu, aydın-halk, yüksek kültür-folk kültür ikilileri arasındaki farklılıkları çok çıplak bir gerçekçilikle anlatmakta ve Türkiye’nin çeşitli kesimleri arasındaki farkların 1930’ların başlarında henüz kapanmadığı gerçeğini kültürel ve siyasi seçkinlere hatırlatmaktadır.

“Yaban”, köylülerin subaya taktığı isimdir. Anadolu, bu adama gurbettir. Yaban, yabancıdır. Öz yurdunda birer parya olanların diyarında, Anadolu’nun içlerinde, üstelik başkente oldukça yakın bir yerde, bu insanlarla kuşatılmışlığı hissederek. Tek bir kız dışında, köyde kimseyi beğenmez; onlarla aynı memleketin insanı olmaktan, hatta onlarla aynı cinsten olmaktan ötürü utanır, iğrenir. Sonra dönüp kendisinden ve Osmanlı-Türk aydınlarından utanıp iğrenir. Roman birçok yönden bir hüsranın ve vicdan azabının anlatısıdır. Kimi yönlerden Nikos Kazancakis’in *Zorba*’sını hatırlatan bu eser, Dostoyevski’den Proust’a çok çeşitli yazarlardan yapılan gizli/açık referanslarla süslenmiştir. *Yaban*, milli devletin oluşum sürecinde, merkezi iradenin çevresel faktörlerle yaşaması kaçınılmaz olan gerilimi tüm ayrıntılarında duyumsayan bir yazarın/siyasetçinin romanıdır. Bu akılda tutularak okunduğunda, *Yaban*, merkez-çevre gerilimi denkleminde, Türk siyasal yaşamının temel sorunlarından birini tekrar tartışmak bakımından oldukça faydalıdır.

Yakup Kadri’nin Anadolu kırsalına ilişkin tasvirleri üzerine çıkan tartışmaların etkisi ve 20. yüzyılın en önemli filozoflarından John Dewey’nin tavsiyesiyle 1940’da Hasan Âli Yücel’in yönetimindeki eğitim sisteminin bir uzantısı olarak kurulan Köy Enstitülerinin varlığı kısa, başarısı uzun dönem sürmüştür (Stirling, 1965: 275). Altı yılın ardından önce üretime dayalı ders içeriği değiştirilerek Köy Öğretmen Okulları yapılmış, ancak onun da ömrü yedi yılı bulduğunda tümüyle kapatılmıştır (1954). 17 bini 1940-46 arasında Köy Enstitülerinde olmak üzere, yetißen 45 bin öğretmen, yine köy okullarında 20 yıl zorunlu hizmet vermek üzere görev üstlenmiştir. Bunlardan biri de, *Yaban*’ın yazılmakta olduğu 1930’ların hemen başında Aksaray’ın Gülağaç ilçesinde doğan ve 1947’de Konya’daki İvriz Köy Enstitüsünden mezun olan ve Aksaray, Gülağaç’taki Demirci köyüne tayin edilen Mahmut Makal’dır. Makal, henüz 17 yaşında genç bir köy öğretmeni olarak görev

yaptığı köye ilişkin tuttuğu notları, *Varlık* dergisine göndermiş ve bu notlarda, Türkiye'de 1945-50 arası dönemde herhangi bir Anadolu köyünün nasıl yaşadığını müthiş fotografik bir yetkinlikle kaydetmiştir. Notların kitaplaşması, yazarına mükâfat olarak, türlü soruşturmalar ve nihayet hapis şeklinde dönmüştür. 1940'ların hümanist entelektüel hareketinin etkisindeki genç bir öğretmenin son derece kısıtlı, hatta ilkel koşullar altında yaşam sürdüren bir köyü anlatması, başlayan Soğuk Savaşın ilk nesil kurbanlarından biri olmasına yol açmıştır. *Bizim Köy*, daha önce de bahsettiğim gibi, 30 civarında dile tercüme edilmiş ve Makal, UNESCO tarafından Örnek Kişilik olarak taltif edilmiştir. Yazarın, kitabın ardından verdiği mücadelenin karşılığı da 1966'da "Dünya Kültürüne Hizmet Ödülü" olmuştur.

Bizim Köy'ün anlattıkları, örneğin Halkevlerinin *Ülkü* dergisinde anlatıldığı gibi, ceylanların pınarlardan su içtiği, güzel dilberlerin çeşme başlarında yağız delikanlılarla ilk göz temasını kurduğu, idealist öğretmenler ordusunun önderliğinde tüm köy çocuklarının birer güneş gibi parladığı dünyadan çok başkadır. Onun resmettiği Anadolu manzarası, "Alnımızda bilgilerden bir çelenk/Nura doğru can atan Türk genciyiz/Yeryüzünde yoktur olmaz Türke denk" diyen Öğretmen Marşı eşliğinde Aydınlanmayı sıkıştırılmış bir biçimde yaşamış milli dönüşüm ezberinin çok berisinde; Atatürk'ün meşhur ifadesine atıfla, "muasır medeniyet seviyesinin çok uzağında"dır. Başta, kadının yerinin -Nâzım Hikmet'in "Kadınlarımız" şiirinde ifade ettiği gibi- gerçekten sabana sürülen öküzden sonra geldiği gerçeği olmak üzere, temizlik, sağlık, eğitim, beslenme ihtiyaçlarının neredeyse hiçbirinden hiçbir şekilde nasiplenmeyen ve şehir yaşamının gündelik asgari pratiklerinden bütünüyle kopuk bir cemaat yaşantısı ortaya konmaktadır *Bizim Köy*'de.

Makal'ın şiirsel ve felsefi ama aynı zamanda oto-etnografik yazılarında (Seyhan 2014: 126-131), yazarın gerçekten orada, o köyde ve tüm zorluklara karşı bir başına olduğunu sarsıcı bir şekilde hissedilmektedir. *Bizim Köy*'ün henüz açılış satırlarından itibaren evden uzakta ve müşterek kullanılan tuvaletlerden, insanların üstünün başının kirden rengi seçilmez olduğuna varıncaya kadar birçok ayrıntıyla şehirlili insanı huzursuz eden şeyler bulunmaktadır. Çoğu kişinin çıplak ayakla dolaştığı, doğum ve ölüm oranlarının korkunç boyutları, derme-çatma okuldaki fiziki imkânsızlıklar, şeyhlerin istismarları ve onlara razı gelmekte hiçbir beis görmeyen halkın konu eğitim olunca direniş göstermesi, metinde birbiri ardınca sıralanır. Sözün kısası, Mahmut Makal edebiyatta realist akımın da ötesine geçen acı bir gerçekliği bir muhabir-edebiyatçı olarak işlemekte ve böylelikle Cumhuriyetin

merkezi bölgelerinde coşkuyla anlatılan medeniyete doğru koşar adım ilerleme iddialarına rağmen, toplumun çok büyük çoğunluğunun Osmanlı'dan devralınan yokluk içinde yaşamaya devam ettiğini belgelemektedir.

Bu geniş zaman ve mekân üzerinde dolaştıktan sonra, şimdi, Çağdaş Yayınları'nın 1991'de gerçekleştirdiği 13. baskısından bazı ifadelere yer verecek, kitapta kısa bir gezintiye çıkmamanın yararlı olacağını düşünüyorum. İlk sözlerle başlayayım:

“Doğu'nun adı çıkmış. Burası Anadolu'nun göbeği sayılır. Çektiklerimize bakıyorum da, acaba Doğu'dakilerin durumu daha kötü olabilir mi, diye tüylerim ürperiyor. Oturulur bir ev, soğuktan korur bir giyecek, karın doyurur yiyecek, az buçuk yakacak olmayınca, nasıl karşı konuşur kışa?

Bizde, bu sayılanların hiçbirisinden eser yok. Elbise, beş on yılda bir ya dikilir, ya dikilmez. Dikilene de sıcaklarda bile işe yaramaz türdendir. Cekete pek alışılmamıştır. Yelekle pantolon giyilir. Bazı yaşlılar, eski bir asker ceketi uydurmuşlardır bir yandan, boyayıp geçirirler sırtlarına. Bu ceketin altındakiler, en aşağı on yaşında bir pantolonla, bir içlik ya da sadece don gömlek. Çoğunun ayaklarında nalın vardır. Ayakkabı giyen çok azdır. (...) Kadınlar yalınkat giyindikleri halde soğuğa alışık: Hayvana bakmak, sulamak, eve su getirmek gibi işler hep onlardadır. (...)

Tezeği yakan köylüye, 'gübreyi yakmak deliliktir, tarlaya dök!' derler. Bu konu üzerine bilimsel (!) yazılar çırpıştıranları görürsünüz. A efendim, yakmaya tezek bulsak öpüp başımıza koyacağız! Hem köylü tezek yakmasın da ne yaksın, günahını mı? Odun, kömür yüzü görmüşlüğü var mıdır nice köylerin, bir sorsanıza!...

Çok kere tezek, saman ve kesmik de tükeniverir kış ortasında. İşte o zaman köylünün hali dumandır. Bu yıl öyle oldu..." (Makal, 1991: 13)

Notların başlangıcı budur. Metnin devamındaki ayrıntılar, bize 1940'ların ikinci yarısında Ankara'nın iki yüz elli kilometre güneyindeki Demirci köyünde (Aksaray) nasıl bir yaşamın hüküm sürdüğünü gayet net göstermektedir. İnsanlar iletişim ve ulaşım olanaksızlıkları sebebiyle nadiren ilçe merkezine gidebilmektedir. Tezek neredeyse mübarek bir nimet gibi görülmektedir. Doğrusu, şu ifadeler, çok fazla şey anlatmaktadır:

“Pislik deyip geçmeyin... Sabahleyin sığırları çobanlar toplayıp otlağa götürürken ve akşam köye getirirken yola düşen pislikleri toplamak için ne kadar karı kız varsa ellerine sele, teneke ya da daha başka bir şey alarak yollara

dökülür, toza dumana karışırlar. Bazıları da kap götürmeden eteklerine dolurur ganimeti...

Birbirinden daha tez davranmaya can atarlar. Saç saça, baş başa döğüş-tükleri de olur bölüşemediklerinden. Avuç avuç pisliği yanındakinin yüzüne çarpıverenler mi ararsınız! Toplayıp getirdiklerini yoğurup duvara yapıştırırlar. Duvarda kuruduktan sonra kaldırıp içeri yerleştirir, yenisini yapıştırırlar duvara.” (Makal: 17)

Kitap, şehirli okurlara Türk köyünün ve köylüsünün gerçek durumunu anlatmak üzere, yarı-mektup biçiminde bir seslenmeye dönüşmektedir. Dolayısıyla Makal, okurlarına, mukayese için çok dikkatli olmayı salık verir. Yazarın beslenme koşullarından bahsettiği şu örnek gayet açıklayıcı bir kıyas içermektedir:

“Öyle çeşit çeşit yiyecekler, katıklar aramayın bizde. Fırından yeni çıkmış taze ekmek, bakkaldan şunu bunu, manavdan sebze ve yemişler alıp sepet sepet eve taşımak yok. Güzden eline ne geçer de evin kıyasına köşesine atarsan baharı getirirsin onunla. (...) En ilkel bir yiyecek olan pirinç bizim için lükstür (...) Hemen unutmadan söyleyeyim: Alfabe: ‘Baba bana bal al’ cümlesini okurken, sordum: Elli altı öğrenci içinde yalnız bir tanesi bal görmüş. Gerisi bilmiyor. O çocuk da başka bir köye gezmeye gittiğinde görmüş.

(...) Kadın kız işi yoksa ot toplasın, kaynat kaynat ye (...) Çoğunluk ya kupkuru yavan ekmekle, ya da biraz soğanı, turşuyu katık ederek gününü gün eder. Bulguru bile zor bulur. Fatoş adlı bir kadın, iki çocuğuyla birlikte tek göz evinde oturur. Güzün, şalak, kabak gibi şeylerin de kökü tükendiğinden, baharın otlar bitene kadar kuru ekmekten başka bir şey yüzü görmek bu aile. Evlerinde bir eski un çuvalı ile bir eski hasır, birkaç çuldan başka eşya da yoktur. Fatoş’la çocukları kış yaz hasır üstünde, çullara sarınıp yatarlar.” (Makal: 18-20)

Köyün toprak sorunu –başka yerlerde de olduğu gibi– ciddi mânâda kan dökülmesine sebeptir. Ancak toprağa sahip olursa ve toprak köylüye mahsul verse bile, değirmende öğütmek için sırtında çuvala iki-üç günlük yola gitmek gerekmektedir. Una kavuşmak da çare getirmez, zira yapılan ekmek, bildiğimiz anlamda ekmek değildir. “Bu bizim ekmek kalınca bir yufkadır” diyen Makal, çoğu zaman içi hamur kalan bu ekmeğin, kışın topluca yapıp bir kenara yığıldığını ve köylülerin, aylarca bayat ekmeği ıslatıp ıslatıp yediğini anlatır. (s. 25)

Tarım koşulları da beslenme koşullarından elbette farklı değildir. “Tarlayı nasıl olsa ekeceksin. Geçim yuların ona bağlıdır. Onu işlemek için ‘çift’e

gereksinimin var. Pulluğu alamazsın ya, iyi kötü karasabanı elde ettin. Koşmak için öküz ister. Öküzü de, beri benzer herkes alamaz.” (s. 27) Hâl böyle olunca öküzün yerine eşek sürülür, eşeğin gücünün bittiği yerde ise insan. “Makineleşmekten Geçtik” başlıklı notta köyden bir genç kıza abisi tarafından tarla sürümünde zorla –tabii ki çıplak ayak– diken çığnetildiğine yer verir Makal. (s. 29) Bu konudan bahsederken, “İnsanlıktan çıkmış bu halden utanmamak gelmiyor elimden” demektedir. (s. 33) Utanılmalı manzara ne yazık ki sadece tarladan ibaret değildir.

Makal, köy evlerini anlatırken şöyle der:

“Tabanında döşeme, ayrıca odaları, mutfacı, kileri, helâsi, hamamı tamam olan bir kocakent evi gelmesin gözünüzün önüne. Mutfacı da, sofası da, yatağı da, oturması da içinde olan, toprak ve is kokulu tek oda... Toprak tabanlı, taş kemerli, is sıvalı bir yer. Hemen bütün evler bu tiptir. Ailenin bütün nüfusu o tek göz evde yatar, kalkar. Duvarlarda ağaç kazıklar doludur. Ya kırık, işe yaramaz bir çömlek, ya da isli bir kese asılıdır oralarda.” (Makal: 57)

Makal, “Bu tek odanın ortasında fidan dikmek için kazılan çukurlara benzer bir çukur vardır. Buna tandır, denir” derken, köylünün tüm ısınma ihtiyacını bu tandır çukurundaki ateş ve dumanla sağladığını, sobanın ne olduğunun bilinmediğini söylemektedir. Her evde sadece bir yan pencere vardır ve köylüler “camın bulunuşundan henüz haberli değildirler. Yaz kış açık dururlar. Tepedeki –pencere/baca– ise kışları yassı bir taşla kapatılır.” (s. 59) Kentlerde “petrol lambası, geçmişin köhne bir aracı diye anımsanır. Ama köylerimizden çoğuna bu lamba, uygarlığın bir verisi olarak daha girmiş değildir” (s. 59) diyen Makal, “bazı ahırların kapısı evden ayrı ise de pek çoğu evin içindedir” diye eklemektedir.

Bahsedilen köyde, gündelik hayatın kahredici bir parçası da sağlıksızlıktır. Eller, saçlar, yüzler, kıyafetler yıkanacak suya ve sabuna hasrettir. Bildiğimiz anlamda banyo yapmak zaten imkânsızdır. Elli kişilik sınıfta bir temizlik araştırması yaptığını, yazar şöyle dile getirir: “Evlerinde yıkanma yeri olanı sordum. Yalnız bir çocuk çıktı. O da günlerinin yarısı ilçede geçen hali vakti yerinde birinin oğlu...” (s. 63) Havalarda ısındığında hiç usanmadan birbirinin bitlerini ayıklayan köylüleri gözleyen Makal, bu perişanlığa bakıp kılık kıyafet reformunu hatırlar ve ince bir sitemle “Bir de uygarlığın isterliğine uygun kılık yasası çıkarmamış mıyız!?!...” der. Uygarlık konusunda aktarılması gereken bir pasaj da “Helâlâr Üstüne” notlardadır.

“Evler avlusuz olduğu için helâlâr evlerden oldukça uzağa yapılmıştır. Bir bakıma iyi.

Köy biraz bayır üstüne kurulduğundan, helâlâlar daha aşağılara düşer. Büyük küçük, erkek kadın, aynı helâyâ gider. Ama helâ deyince aklınıza dört-başlı mamur yerler gelmesin sakın! Bir çukur kazılmış, çevresine iki sıra yalıkat taş dizilmiş... İşte o kadar! İçeri girenin dizkapağından yukarısı açıkta kalır. Eline ibriği alarak helâyâ giden kadın ve kızların seyrine dolamıyor delikanlılar. Hele evler yüksekte, helâlâlar alçakta olduğu için her şey ayan beyan seyrediliyor evlerden.” (Makal: 64)

Ramazan ayında, kışın soğuşunda, yaz ishal salgınında çocuk ölümleri artar. İnsanlar ayakkabı bile giymemektedir köyde. “Kadınların yüzde doksan beşi yalınayaktır. Kışın bile karda çamurda suya böyle giderler.” (s. 64) Menderes’i halk katında sevdiren unsurlardan biri işte bu hakikatle ilişkilidir; zira Türk köylüsü, toplumsal hafızada sıkça tekrarlandığı üzere, ayakkabı değilse de karlastığı ilk Menderes hükümeti sayesinde ayağına geçirmiştir. “Sıtma tutsa bir hap almaya gücü yetmeyen kızı yamalı çocukların bile üstünü arasan bir paket sigara bulursun” (s. 71) diyen yazar, bu koşullarda evliliklerin ve çocuk yapmanın ne anlam taşıdığını da trajik bir dille ortaya koymaktadır. “Hayvan satar gibi kızlar satılmaktadır.” Paraya sıkışan bir kız babası, on yaşındaki kızını dört sene sonra düğün yapmak şartıyla peşinen vermiştir bir köylüsüne. (s. 80) Tarım Kredi Kooperatiflerinin kredileri herkesin borcunu borçla çevirdiği bir rejim oluşturmuştur. Köylünün yarıdan fazlası icralık olmuştur. (s. 41-45) Yaşanan sefaletin var ettiği gerilim, zaman zaman eşkıyalığa özenilmesine de yol açmaktadır. (s. 50)

Bir diğer husus, dış dünyayla etkileşim düzeyindeki ürkütücü geri kalmışlık seviyesindedir. Ayda yılda bir ilçe merkezine, daha da nadiren şehir merkezine (Niğde’ye) gidilebilmektedir. Makal’ın beklediği dergiler, gazeteler, mektuplar bir türlü gelmemektedir. Aksamanın nedenini sorduğunda ise köyden geldiği için postacılardan hakaretimiz cevaplar almaktadır. (s. 65-66) Bir buçuk aylık bir gazete gördüğünde çocuklar gibi sevinen bu genç öğretmen, notlarında, yaşadığı düşündürücü bir hatırasını aktarır. Bir gün, eline geçen gazeteyi yanındakilere okurken,

“[G]azetede ‘Başbakan Şemsettin Günaltay...’ diye bir cümle geçmez mi? Afalladım. Hasan Saka ne oldu? Ne zaman oldu bu değişiklik? Yoksa bütün kabine mi değişti? ‘Hasan Saka da Başbakanlıktan çekilmiş’ dedim. ‘Şu şekeri pahalılandırıran mı?’ dedi biri. ‘Şekerle alışverişimiz yok a, neyse. Bu yeni gelen nasıl ki?...’

Sonradan öğrendim ki, hükümet değişikliği ocakta olmuş. Koca köy halkı hükümetin değiştiğini, o da rastlantıyla martın sonunda öğrenebiliyor...” diye anlatır. (Makal: 117)

Makal’ın köy sorununa dair en önemli değinilerinden biri de muhtarlık müessesesine ilişkindir. Türkiye’ye gelen –muhtemelen Cumhuriyetin 25. yıldönümü sebebiyle Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesindeki konferansı kastediyor olmalı– İngiliz tarihçi “Toynbee’nin, köylerimizle kentlerimiz arasında uçurum bulunduğunu söylemesi üzerine, açılan anketi yanıtlayan bir öğretmen: ‘Köyleri kaldırmak için köy muhtarlarının en aşağı ortaokul çıkışlı olması gerek. Yoksa muhtar dana çobanı oldukça bütün yapılanlar boştur’ demiş. Bunu bizim muhtara okudum. ‘Doğru söylemiş herifcinin oğlu’ dedi. ‘Bizim neden habarımız var ki: Mıkdar mısın, mıkdarım, oldu bitti! Kâtip bazı kanunu okur da bana anlatır. Başımı sallayım, bir şey anladım sanır beni.’” (s. 67-68)

Mahmut Makal’ın iki buçuk yıla yakın süre *Varlık* dergisinde yayınlanan notları bir köy üzerinden Türkiye’deki binlerce köyün resmini çekerek, Cumhuriyet devrimlerinin şehirlerden uzaklaştıkça aslında ne denli yüzeyde kaldığını, gazetelerde, radyolarda, dergilerde görülen nutuk ve vaatlerin köylere ulaşamadığı ve bu yüzden yöneticilerin kırsaldaki yaşamı görmezden geldiğini göstermektedir. Bu manzara, Şerif Mardin’in bahsettiğimiz makalesindeki Kemalizm eleştirisiyle bire bir örtüşmektedir.

Makal, (kendi beyanına göre) ateist veya deist olmamakla birlikte, sahte şeyhlerin, bu yoksul insanları gelip gidip istismar etmesine tahammül edemediğini de yazmaktadır. Bu yüzden, bir medet umarak, yaşadıklarını kamuoyuna iletmeyi ve devletin köylere ulaşması gerektiğini dile getirmeyi amaçlamaktaysa da, muradı ne bürokrasi nezdinde, ne ailesi nezdinde ne de köyde iç içe yaşadığı insanlar nezdinde hâsıl olacaktır. “İnanışlar” başlıklı bölümde anlatılanlar, henüz yirmisinde bile olmayan bir köy öğretmenin köylüleri tüm aydınlatma gayretlerine rağmen kendini devletin desteğinden mahrum ve yapayalnız hissettiğini dile getirmektedir. (s. 99-101)

Dönemin gazete ve dergilerinde muazzam bir eğitim hamlesi yapıldığından gururla bahsedilirken, ortaya çıkan ve burada tüm ayrıntılarını iletmediğim toplumsal manzara, devletin şehir merkezlerinden başka yerde pek de hükmünün geçmediğini yahut onları kendi hâllerine bıraktığını düşündürmektedir. Okuma-yazma öğretmesi için görevlendirdiği öğretmene, çatısı bile olmayan bir okulu adres gösterdiği ve onun temel ihtiyaçlarını dahi yaklaşık on beş yıl boyunca karşılayamadığı anlaşılmaktadır. Köylüler kendi

aralarında bir mahalle mektebi derleyip, ahırlardan birinde hayvan pislikleri içinde –hocalık yapanın da okumayı bildiği kadarıyla– Kuran kursu düzenlediği ve şeyhlerden biri muhtarın odasına gelince, Mahmut Öğretmenin çeşitli hakaretlere maruz bırakıldığı *Bizim Köy*’de çarpıcı bir biçimde ortaya konmaktadır. İfadeler öylesine samimidir ki, ancak gerçekten yaralı bir bilinç onları böyle hıfzedebilir... Okul ve eğitim meselesi, Makal’ın ideallerinin aksine, aileler için gayet basittir: Kız çocukları ilkokula asla yollanmamakta, erkekler ise “askerlikte kendini kurtaracak kadar, ıcık da mektubunu yazacak kadar öğrendi mi, gayrisi haram bize” denilerek okula bir-iki yıllığına gönderilmektedir. (s. 106) Özetle, Makal’ın kişisel tecrübelerinin de gösterdiği gibi, aynı toprağın köylüsü de olsa bir “sosyal tip” olarak öğretmen, İç Anadolu köylüleri arasında “ahkâm-ı İslamiyyeden uzaklaşan devletin ajanı” olarak görülmekte; düzen bozuculukla, geleneğe, örfе, inanca aykırı şeylerle çocukların kafasını karıştırmakla suçlanmaktadır. Devletin yöneticileri, söylemleriyle karşlarına aldıkları –kulaktan dolma ve hurafelerle dolu da olsadini duyarlılığı yüksek çevreleri Ankara ve İstanbul’dan “irtica ile mücadele” kapsamında eleştirirken, taşradaki öğretmenlerini o insanlarla karşı karşıya getirmektedir. Siyasilerin ideolojik konsolidasyon ve muhalif unsurlara karşı caydırıcılık maksadıyla geliştirdiği söylemin gölgesinde köy öğretmenlerini devletle halk arasında felçli bıraktığı gerçeği, Makal’ın *Bizim Köy*’ünde, başka hiçbir yazılı metinde görülmediği biçimde, tüm açıklığıyla hissedilmektedir. Buna, “yaban” addedilen askerlerin, mühendislerin, hele ki hekimlerin yaşadıklarını da (örneğin Cüneyt Arkın’ın hekim olarak ilk görev yeri olan Adana Fekе’de, Ferit Edgü’nün Hakkârî’de yaşadıklarını anlatımlarını) eklediğimizde toplumsal vaziyetin boyutları netleşir.

***Bizim Köy* Hakkındaki Bazı Tepkiler**

Makal’ın notları Nadir Nadi’nin yönlendirmesiyle Yaşar Nabi Nayır tarafından Varlık Yayınlarıncı 1950’de kitaplaştığında, tabir caizse kızılca kıyamet kopmuştur. Siyasi propagandaya malzeme olmasından, tutuklanmasından bahsettiğimiz gibi, *Bizim Köy* bir de aydınlar arasında bir büyük yankı yaratmıştır. Hızlıca bakacak olursak; örneğin Vâlâ Nureddin’in sözleri *Bizim Köy* tartışmasının gelip geçici olmadığını altını çizer. “Genç müellifin eseri üzerine sade ben kaç yazı yazdım. Başkaları da o kadar çok yazdılar ki, neredeyse bir kütüphane teşkil edecek. Muhtelif fırsatlarla kendimizi ileride de zaptedemeyeceğimiz, yazacağımız aşikârdır. Bu da, nüfusumuzun ekseriyetini teşkil eden köylülere dair realist ve samimi galiba tek kitabın mevcut oluşundan ileri geliyor.” (Bkz. Makal, 1957: 112) Ahmet Emin Yalman “Biz

bugüne kadar Türk köyünü görmedik ve bilmedik. Edebi ve siyasi hayatın yarattığı suni köy hayalimizde yer etti. Mahmut Makal'ın yaptığını yapan idealist köy gençleri daha evvel çıksaydı ve derdini millete duyurmayı bilseydi, milletimiz köye karşı herhalde bu kadar uzak ve alakasız kalmazdı.” diye yazarken, *Ulus* gazetesi Makal'ın muhalif görünümüne istinaden, “Makal'ı *Vatan* sütunlarında görürseniz şaşmayın” biçiminde karşılık vermiştir (*Ulus*, 3 Mart 1950). Fikret Kanad, duyduğu rahatsızlığı farklı bir biçimde değerlendirir: “*Bizim Köy* kitabı baştan sona kadar insana ümitsizlik telkin eden ve insanı kızdıran meselelerle doludur. İmanlı, azimli ve becerikli bir öğretmenin köylüyle bağdaşmak ve sevişmek şartıyla köyde yapamayacağı hiçbir iş yoktur. Yeter ki işler sıra ile alınsın ve üzerinde ısrarla durulsun” (*Ulus*, 4 Nisan 1950).

Siyasetçilerin kitabı değerlendirmeleri de birbirinden farklıdır. Dönemin başbakan yardımcısı Nihat Erim kitapta anlatılanlara uyan birçok köyün var olduğunu kabul ederek, “...bunu kimden saklayacağız? Yüzyılların birikmiş geriliğini on beş-yirmi senede telafi etmek mucizesini gösterememek bu nesil için bir suç değildir” demiştir. Sorunları çözmekte yetersiz kalan siyasi seçkinlerin yıllarca süregelen tavrı suç değilken, gördüklerini topluma aktaran Makal'ın yaptığı suç sayılır ve neticede bu genç adam tutuklanıp Aksaray Cezaevine gönderilir.

“Mahmut Makal Olayı”nın önce devrin entelektüellerinin, ardından muhalif siyasetçilerin ve ardından uluslararası basın-yayın dünyasının yoğun ilgisiyle karşılaşmasının nedeni, Köy Enstitüsü çıkışlı bir öğretmenin, Türkiye’de köylerin durumuyla ilgili tamamen içeriden bir gözle ve fakat dışarıya dönük bir dille tespitler yapmasından kaynaklanmaktaydı. Makal'ın Bosna Hırvatlarından olan çağdaşı Ivo Andriç'in Osmanlı ve Avusturya Bosna'sını kıyaslamamızı mümkün kılan romanı *Drina Köprüsü*'nde (1945) anlattığı gibi, hayat gelenekselliğin hâkim olmayı sürdürdüğü Anadolu'nun kırsalında da değişmek bilmiyordu. Türk edebiyatında köyle ilgili romanların çoğunun 1920'li yılların hemen başında geçmesi, Osmanlı'nın çöküşü, Anadolu'nun işgali ve Milli Mücadele yıllarının getirdiği yıpranmışlık uzak bir geçmişteki yokluğun ve sefaletin resmiydi, oysa Makal'ın anlattıkları kendi bugününe, yakına, mevcut iktidar kadrolarının yönetimine ilişkindi. Uğradığı hukuki linç, Sabahattin Âli'nin maruz kaldığı linçin nihai evresinde öldürüldüğü 1948 Nisanından hiç de uzak bir tarihte değildi. Bundan böyle yine Anadolu'yu ve yine hümanist-sosyalizan bir dille yazan Nâzım Hikmet ve Yaşar Kemal ile birlikte yakın geçmişte Orhan Pamuk, son olarak da

Aslı Erdoğan kamu otoritesinin hiddetinden nasibine düşeni aldı. Mahmut Makal, 1950'lerin ortasında Fransa'ya bir bursla gitme şansı buldu.⁵ Nâzım Hikmet Sovyetler Birliği'nde, Orhan Pamuk Amerika'da, Aslı Erdoğan ise Almanya'da sürgün hayatı yaşadı. Türk edebiyatının başka dillere çevrilerek dünya edebiyatına eklenmesinde taşıyıcı roller üstlenen sanatçıların edebi eserlerinin değerinin yanı sıra bir de kamusal entelektüel olarak söyledikleriyle mahkemelerde uğraşmak gibi bir geleneğe sahip olduğu ve dünyanın geri kalanınca bunlarla tanındıkları söylenebilir.

Bizim Köy'ün uluslararası sahnede gördüğü ilgi, daha önce hiçbir Türk yazara kismet olmamıştı. İlk küresel edebiyat ünlümüz olan Mahmut Makal ve "Türk köylüsünün sefalet ve geriliğinin canlı bir resmi" olarak *The Economist*'te kendine yer bulan *Bizim Köy* için Bulgaristan'da Rıza Mollaf "II. Dünya Savaşından hemen sonra Anadolu uyandığını gösterir. Ve birden, Türk edebiyatında bilinmeyen bir Anadolu canlanıverir. Sızılılarıyla, sefaletle, cehaletle, yarı feodalizmiyle, kavgalarıyla, taassubuyla, iptidailiğiyle... Makal bu akımda, Anadolu'yu bize bütün çıplaklığıyla gösteren ilk şahsiyetlerdendir" derken, Alman basınında acı köy gerçekliklerinin empresyonist bir biçimde okura aktarımını devrimci bulur. Petra Kapper'in *Frankfurter Allgemeine Zeitung*'un 9 Ocak 1982 tarihli yazısında Makal'ın, kentli aydınların kafasındaki "bahtlı, doğayla baş başa ve mutlu köylü yaşamı" klişesini yıkıp dağıttığı tespiti yer bulmaktadır. *Bulletin des Lettres*'de 15 Ocak 1964 tarihli sayısında "Daha ilk sayfalarda bir gübre, sefalet ve pislik kokusu yaşıyor gırtlığınıza, kitabın sonuna kadar da bırakmıyor. Türkiye'de Orta Anadolu'ya, 1950 yılında mıyız, yoksa beş yüz yıl, iki bin yıl öncesinde miyiz? Kitapta öyle köy tabloları var ki, unutulur gibi değil" denmekteyken, *D'Orient* 4 Ocak 1964 tarihli yorumunda Makal yüzünden anlatılan köyün bulunamaması için adının değiştirildiğini, Levi-Strauss'un, Blandier'nin Afrika kabileleri üzerine yazdıklarıyla *Bizim Köy*'ü paralel okumanın Fransız okurlar için çok daha öğretici olacağı dile getirilmiştir. (Derlenen daha fazla yorum için, bkz. Cantek, 2001: 194-196, Makal, 1957: 111-112 ve Makal, 1991: 137-143.)

5 Bizzat Makal'ın anlattığı ve Literatür Yayıncılık'tan çıkan yirmi civarındaki kitabında kullanılan *Bizim Köy* sonrası yaşam öyküsü tam olarak şöyledir: "Öğretmenlikten sonra 1953 yılında Ankara Gazi Enstitüsüne girdi ve o yıllarda Fransa'da Avrupa Sosyoloji Merkezine araştırma yapmaya gitti. 1965 seçimlerinde Türkiye İşçi Partisi'nden İstanbul adayı oldu. Sırasıyla Antalya, Ankara ve Adana bölgesinde ilköğretim müfettişliğinde bulundu. 1971 de İstanbul Sağır ve Dilsizler Okulunda Türkçe öğretmeniyken görevi bıraktı. 1971-1972 yılları arasında Bizim Köy Yayınları'nı yönetti. 1972 yılında Venedik Üniversitesinde Türk Dili ve Edebiyatı dersleri verdi. Meslek hayatı 17 yıl sürdü. Kitapları ve düşünceleri yüzünden mahkemelerde yargılandı ve bir müddet cezaevinde yattı."

Bizim Köy Etkisi ve Köy Edebiyatı

Makal'ın eserinin izini süren türdeş kitaplar ve bunlara bağlı değerlendirmelerle, erken Cumhuriyet dönemi Türkiye'sinin modernleşme tecrübesinin, Türkiye'nin sadece büyük şehirlerinde –orada da kısmen– vuku bulduğunu; üstelik bunun toplumun neredeyse %80'ine kolay kolay temas edememek anlamına geldiğini görmek, aydınları köy realitesini anlamaya sevk etmiştir.

1950'den itibaren “Köy Edebiyatı” adı altında toplanabilecek geniş bir havuzda yığılan eserlerden örneğin Mehmet Başaran *Ahlat Ağacı*, Yaşar Kemal *Teneke*, Kemal Tahir *Köyün Kamburu*, Talip Apaydın *Sarı Traktör*, Fakir Baykurt *Yılanların Öcü*, Necati Cumalı *Bir Karış Toprak* ile 1940'lı, 1950'li yıllarda yaşanmakta olan toplumsal dönüşümün sert sancılarının önemli yansıtıcıları olmuştur.

Tüm bunlar toplumcu-gerçekçi (sosyalist-realist) olarak nitelense de, esasen duygularıyla, duyarlılıklarıyla geri kalmışlığın melankolisiyle, vicdani bir sorumlulukla kaleme alınmış ve romantik kasvete boğulmuş eserlerdir. Hemen hepsi popülizme (halkçılığa) yakın bir damardan fişkırmakta; hepsi mevcut toprak sorunundan kaynaklanan “bozuk düzen”e isyankâr bir sesle ve umutsuzca bir arayışla yaklaşmaktaydı. Buna bağlı olarak ele alınan başlıca tematik unsurlar, dönemin sosyo-kültürel panoramasının neye tekabül ettiği, Arazi Kanunnamesinden bu yana nizamnamelerle, kanunlarla, düzenlemelerle aşılamayan bir mesele olarak Türkiye'nin toprak ve köylü sorunu, serbest piyasa ekonomisine ve şehirleşmeye geçişin niçin bu denli çarpık gerçekleştiği gibi hususlar üzerine yoğunlaşmıştır. Bu birikim, 1960'lı yılların başlarından itibaren Türk solunun çatallanan yollarının ciddi bir hareketliliğe kavuşmasının önünü açacaktır.

Bir edebiyatçı olarak Makal'ın sosyal bilimler dünyasına yaptığı yadsınmaz katkı da Türkiye'deki sosyal bilimlerin gelişimini değerlendiren Alman sosyolog Ulrich Planck'ın bir konferans tebliğinde de yer bulmuştur. Planck, Makal'ın “antropolojik edebiyat” olarak yorumlanabilecek eserine dair şu geniş çerçeveli değerlendirmelerde bulunmuştur: “Bir köy öğretmeni olan yazar, kendi köyündeki insanlık dışı hayat şartlarını içten bir sevgi ile anlatmıştı. Köyünün geriliğini anlatan tasvirleri bütün ülkenin kalkınmasıyla ilgilenen şehirlilerin hayallerini bir anda yıkıvermişti. Halk, köy yenileşmesinin bütün reform kanunlarına rağmen, sadece sözde kalıp çok fazla bir gelişme göstermediğinin farkına varmıştı. Makal'ın kitabı en çok satılan kitap olmuş, yazar geçici olarak tutuklanmıştı. Ama şimdi hükümet köy kalkınmasına

daha çok önem vermeğe başladı.” (Planck, 1977: 230). Gerçekten de 1950’li yıllarda köy edebiyatının edebi ve entelektüel gündemi belirleyecek ölçüde hızla ortaya çıkması kimi siyasi sonuçlar da doğurmuştur. Bu doğrultuda, eksik de olsa halk sağlığı alanında, yetersiz de kalsa ulaştırma araçlarının ve yolların yenilenmesi konusunda, devrimci bir etki sağlamasa da ziraatın makinelerle yapılmasının hızlandırılmasında veya enflasyonist siyasetin gölgesinde olsa da çiftçi kredilerinin temini ve zirai fiyat politikasının belirlenmesi gibi bazı olumlu gelişmelerden söz edilebilir. Sırf bu yüzden bile (2018’de vefat eden) Mahmut Makal’a, sinema filmlerine idealist öğretmen olarak ismini veren “Mahmut Hoca”ya, Türkiye’nin gecikmiş bir öztür ve teşekkür borcu bulunmaktadır.

Sonuç

Türkiye’de cumhuriyetçi seferberliğin öteki (ve karanlıkta kalan) yüzünü göstermesi bakımından *Bizim Köy*, 20. yüzyıl Türkiye’sinin büyük dönüşümünü layıkıyla anlamak için okunması gereken temel metinlerden biridir. Türkiye’nin durağan, verimsiz ve geri kalmış kırsal yaşamının planlı ekonomiyle, endüstriyel tarımla, barajlarla, büyük zirai sulama projeleriyle, elektrik, rüzgâr ve güneş enerjisiyle, yollarla, tünellerle, taşımali ve yatılı eğitimle canlandırılmaya ve modernleştirilmeye çalışılması Süleyman Demirel, Bülent Ecevit, Turgut Özal ve Tayyip Erdoğan yönetimlerini cumhuriyetçi projede ortaklaştıran önemli konu başlıkları olmuştur. İlk defa Batı Anadolu’daki Alman kolonizasyonu ve ülkeyi yarı-sömürge haline getiren uygulamalardan biri olan Reji İdaresiyle modern makine ve tekniklerin girdiği Anadolu kırsalının genel yaşam koşullarını iyileştirme konusunda 1920’li yıllarda Atatürk’ün başlattığı ve köylünün eğitiminden verimi artıran modern araçlara, kredilendirmeden kurumsallaşmaya uzanan millî yatırımlar elbette çok değerli başlangıçlardır. Ancak bunlar, hem yeni rejimin kurulmasında yaşananlar hem de gerek bölgesel gerekse küresel siyasi, askeri, ekonomik gelişmeler dolayısıyla birbiri ardınca uğraşılması icap eden büyük sorunlar nedeniyle umumi sefaleti yenmekte yetersiz kalmıştır.

Peki, çok-partili demokratik hayata geçişten ve Büyük Dönüşümden sonra ne oldu? Başta –tıpkı Mahmut Makal gibi, bir köy çocuğu olan– Süleyman Demirel gelmek üzere, yüz yıllık Cumhuriyetin ikinci, üçüncü ve dördüncü çeyreğindeki siyasi liderler Anadolu’nun yokluğunun, sıkıntısının ne olduğunu en iyi kendilerinin bildiğini söyleyip köyle şehrin arasındaki yaşam standardı farkının kapatılmasını taahhüt ederek çoğunluğu teşkil

eden köylülerin oyuna talip oldu. Köylüler, Amerikan Devriminden bu yana modern yurttaşlık hukukunun en temel prensibi kabul edilen vergi vermemi hiçbir zaman sevediyse de, yerel ve ulusal seçimlerin anlamını çözüp siyaset kurumuyla müzakere etmeyi öğrendikçe, standart milli eğitimin ve zorunlu askerliğin anlamını kavrayıp yurttaşlaştıkça Cumhuriyetin faziletlerinden ve imkânlarından yararlanmayı öğrendi. Cumhuriyet, iki savaş arası dönemin koşullarında şekillenen “kurucu değerlerini”, Osmanlı’dan devraldığı ve Büyük Depresyonla derinleşen zorlu ekonomik sorunlarla başa çıkmak zorunda olduğu yıllarda topluma yaymaya çalışırken, resmi temsilcilerinin sıklıkla yokluktan mustarip halkla karşı karşıya geldiği konular nedeniyle (kentlerdeki, okullardaki, bürokrasideki, fabrikalardaki Cumhuriyeti görmeyen) köylülerde hoşnutsuzluk yarattı. Bunun mirası, nesilleri aşan bir sözlü aktarımla günümüze dek gelmiştir ve köylüler oy kullanırken kendilerini kimin yönetmesini seçtiği kadar, kimin yönetmememesini istediklerini de beyan etmektedir.

II. Dünya Savaşının hemen sonrasında Türkiye’nin Hür Dünyanın safalarına katılmasıyla devlet, köylü nüfusla ilişkisinde ideolojik olarak esnedi ve yaklaşımını değiştirdi. Merkezi otoritenin gözünde “irtica”, 1950’lerden itibaren Cumhuriyet için birincil tehdit olma vasfını yitirdi ve yerini “komünizm”e bıraktı. Soğuk Savaş sona ererken de “bölücülük”, komünizm tehdidinin yerini aldı. Cumhuriyetin politik kaygı ve paranoyalarının anahtar sözcükleri zamanla değişip çeşitlense de, gündelik hayatta bir fikir ve uygulama olarak cumhuriyetçilik halkı içine çekmeyi, daha kapsayıcı olmayı başardı. Köylülerin büyük ağırlığa sahip olduğu halk da cumhuriyetçiliği –ve onunla beraber yerellikten ulusallığa, köylülükten milletliğe ihtida etmeyi– benimsemi ve yaşanan tüm eleştirel tavırlara, hatta kutuplaştırıcı söylemsel kavgalara rağmen kamusal konularda mevcut kazanımları genişletip perçinledi.

Kaynakça

- Ahmad, Feroz. (2007) *Demokrasi Sürecinde Türkiye: 1945-1980*, çev. Ahmet Fethi, İstanbul: Hil Yayınları.
- Aksakal, Hasan. (2015) *Türk Politik Kültüründe Romantizm*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Anderson, Benedict. (1998), *Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, çev. İskender Savaşır, İstanbul: Metis Yayınları.
- Birtek, Faruk & Keyder, Çağlar. (1975) “Agriculture and the State: An Inquiry into Agricultural Differentiation and Political Alliances, The Case of Turkey”, *Journal of Peasant Studies* 2 (4): 446-467.
- Brice, W. C. (1954) “Review 177”, *Man* (54): 115-116.

- Bostan, Hakan. (2017). "Türkiye'de İç Göçlerin Toplumsal Yapıda Neden Olduğu Değişimler", İstanbul Üniversitesi Coğrafya Dergisi (35): 1-17.
- Cantek, Levent. (2001) "Köy Manzaranın: Romantizm ve Gerçekçiliğin Dualizmleri", *Toplum ve Bilim* (88): 188-200.
- Cumhuriyet* (1950), 30 Nisan. "Mahmut Makal Dün Tahliye Edildi."
- Gökalp, Ziya. (1989) *Ziya Gökalp Külliyyâtı - I: Şiirler ve Halk Masalları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Gökalp, Ziya. (1990) *Türkçülüğün Esasları*, der. Mehmet Kaplan, İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları. İlk basım: 1918.
- Heper, Metin. (2010) *Türkiye'de Devlet Geleneği*, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 3.baskı.
- Kahraman, Hasan Bülent. (2010) *Türk Siyasetinin Yapısal Analizi-II, 1920-1960*, İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri. (2014) *Yaban*, İstanbul: İletişim Yayınları, 69.baskı.
- Karaömerlioğlu, Asım. (1998) "The People's Houses and the Cult of the Peasant in Turkey", *Middle Eastern Studies* 34 (4): 67-91.
- Karaömerlioğlu, Asım. (2002) "Agrarian Populism as an Ideological Discourse of Interwar Europe", *New Perspectives on Turkey* (26): 59-93.
- Makal, Mahmut. (1957) *Bizim Köy*, İstanbul: Varlık Yayınları, 6. baskı.
- Makal, Mahmut. (1991) *Bizim Köy*, İstanbul: Çağdaş Yayınları, 13. baskı.
- Makal, Mahmut. (1954) *A Village in Anatolia*, **çev.** Sir Wyndham Deedes, sunuş Lewis V. Thomas, ed. Paul Stirling. Londra: Vallentine, Mitchell.
- Mardin, Şerif. (2010) *Türkiye'de Toplum ve Siyaset*, İstanbul: İletişim Yayınları, 17. baskı.
- Planck, Ulrich. (1977) "Türkiye'de Köy Sosyolojisi", *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2 (4): 223-240.
- Seyhan, Azade. (2014) *Dünya Edebiyatı Bağlamında Türk Romanı*, çev. Erkan Irmak, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Steiner, Rudolf. (1985) *The Renewal of the Social Organism*, Hudson, NY: Steiner Books. İlk basım: 1920.
- Tunaya, Tark Zafer. (1980) *Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 4. baskı.
- Ulus Gazetesi*, 3 Mart 1950.
- Ulus Gazetesi*, 4 Nisan 1950.
- Uslu, Ateş (2016). "Çok Partili Yaşama Dönüş Dönemi (1945-1960): Hür Dünyanın Saflarında", Gökhan Atılğan, Cenk Saraçoğlu, Ateş Uslu (der.), *Osmanlı'dan Günümüze Siyasal Hayat* (içinde), İstanbul: Yordam Yayınları, 347-391.
- Skocpol, Theda. (2004) *Devletler ve Toplumsal Devrimler: Fransa, Rusya ve Çin'in Karşılaştırmalı Bir Çözümlemesi*, çev. S. Erdem Türközü, Ankara: İmge Kitabevi.
- Stirling, Paul. (1965) *Turkish Village*, New York: John Wiley & Sons.
- Weber, Eugen. (2017) *Köylülerden Fransızlara: Fransa Kırsalının Modernleşmesi, 1870-1914*, çev. Çağdaş Sümer, Ankara: Heretik Yayıncılık.

- Weber, Max. (1968) *Economy and Society, Cilt I*, derleyen ve çeviren Guenther Roth ve Claus Wittich. New York: Bedminister Press.
- Yıldırım, Sinan. (2021) *Türkiye’de Köylülüğün Sosyal Tarihi (1945-1960)*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Zürcher, Erik J. (2017) *Turkey, A Modern History*, Londra: I. B. Tauris, 4. baskı.